



באר - תחינו



עש"ק פרשת וארא • כ"ז בטבת תשע"ט • גיליון י"א

יו"ל ע"י ארגון "חיינו" לחיזוק לימוד ושיעורי תורה שע"י חסידי סלאנים

חזוֹתָא דְשִׁמְעֵתָא

הר"ר יעקב ישראל סטל הי"ו
תוכה של פת לחם

שלפנינו: "בתוך השלמה" (ונוסח זה מאומות גם בכל כתב־היד והדפוסים הישנים של התלמוד: כתי"י מינכן 95, פריס 671, קמברדיג' ט"ש 1.113, ניו־יורק אדלר 2068, אוקספורד 76; ודפוסי ויניציאה רפ-רפג ושונצינו רמז-רמט), ואין אפילו עוד אחד מהראשונים המביא את תלמודין בנוסח: "תחת השלמה" (ודברי אור זרוע, ח"א, הלכות ברכת המוציא, סו"ס קמו, על גירסת "רוב ספרים" מתייחסים למילים: "של חיטים" ו"של שעורים", כפי ששמענו מהעניין שם). לכן נראה שרש"י כתב "תחת השלמה" כפירוש לדברי התלמוד ולא שזו גירסתו בתלמוד (כל הנאמר נצרך רק לנוסח הדפוסים שלנו, כי בפירוש רש"י כת"י הנוסח: "בתוך השלמה" כפי שהובא ב'השלמות להגהות וצינונים' שבמהדורת עוז והדר).

נראה אפוא, שרש"י התקשה מהו "מניח פרוסה בתוך השלמה", ופירש ש'בתוך' הוא מתחת. וכך מצאנו לעוד ראשונים נוספים שגרסו בתלמוד 'בתוך' אך פירושוהו ל'על' או 'תחת', ולא ממש תוך (ע' לדוגמא: רא"ש, ברכות פרק ו, סו"ס כא; בית הבחירה למאירי בסוגיין; דרשות ר"י אבן שועיב, פרשת צו, בשם הרשב"א, וכך שמענו מכלל מועד ראשונים).

אמנם יש להבין כיצד "מניח פרוסה בתוך השלמה" מתפרש "תחת השלמה" או "על השלמה"? הרי 'בתוך' ביאורו: באמצע, כמו: "יְהִי רָקִיעַ בְּתוֹךְ הַקָּיִים" (בראשית א ו), ותרגם אונקלוס:

ברכות כג ע"א: "איתמר: הביאו לפניהם פתיתין ושלמין; אמר רב הונא: מברך על הפתיתין ופוטר את השלמין. ורבי יוחנן אמר: שלמה מצוה מן המובחר ... אמר רב נחמן בר יצחק: וירא שמים יוצא ידי שניהן, ומנא? מר בריה דרבינא. דמר בריה דרבינא מניח פרוסה בתוך השלמה ובוצע. תני תנא קמיה דרב נחמן בר יצחק: מניח הפרוסה בתוך השלמה ובוצע ומברך. אמר ליה: מה שמך? אמר ליה: שלמן. אמר ליה: שלום אתה ושלמה משנתך, ששמת שלום בין התלמידים. אמר רב פפא: הכל מודים בפסח, שמניח פרוסה בתוך שלמה ובוצע, מאי טעמא? 'לחם עני' כתיב"

מהו "בתוך"

בסוגיה זו מופיעה ההוראה: "מניח פרוסה בתוך השלמה ובוצע", שלוש פעמים; פעמיים בנוגע לימות השנה ופעם אחת בנוגע לליל הסדר. לדעת רש"י, הלשון "בתוך השלמה" ביאורה: "תחת השלמה", כי בפירושו על אתר הוא מצטט את דברי התלמוד בלשון זו: "מניח פרוסה תחת השלמה". אמנם לא נראה שכן היתה גירסת רש"י בסוגיין, כי כל הגאונים והראשונים - ומדובר בעשרות עשרות מקורות - הביאו את תלמודין בנוסח

את עובייה של הכרות. אבל בבבל, היה הלחם (ריפתא), בדרך כלל, כדוגמת פיתה דקה ורכה של ימינו, כמוכח מהביטוי "פרך ריפתא", הרווח בתלמוד הבבלי בהקשר של אכילת לחם, אשר כמוכח משקף לחם רך ודק שניתן לכווץ וללפף (עי' לדוגמא בעלמא, ברכות כב ע"ב: "מרינו ריפתא בהדי הדדי"; תענית כג ע"ב: "יתבי ומרי ריפתא").

גם בנוגע לזמני אפיית הלחם היו הבדלי נוהג בין ארץ ישראל לבבל. בדרך כלל אפו בני אדם את פתם בביתם, ולא לקחו מן הנחתום (עי' מנחות קג סע"ב), אלא שבארץ ישראל נהגו בעלי בתים לאפות פתם פעם אחת בשבוע (והנחתום בכל יום ואפילו כמה פעמים ביום, כך משמע מתוספתא, פסחים ב, א: ועי' הקרי לב, י"ד, ס"י קלט, דף ריב ע"א ואילך), ואילו בבבל נהגו גם בעלי בתים לאפות בכל יום (כן משמע מובלי בבא קמא פב ע"א, לתקנת עזרא "תהא אשה משכמת ואופה" בכל יום [עי' מפרשים ובמיוחד פירוש ר' יהונתן שבשיטה מקובצת], לעומת דעת הירושלמי [מגילה ד א] בתקנה זו, "שירו אופין פת כדברי שבאות"), ומשום כן הוצרכו בני בבל להזהיר מאכילת פת רותחת: "תמן [=בבבל] אמרין: פת חמה, חמיתה [=כעסה] בצדה" (ירושלמי, שבת א, י).

וכעת מובנת היטב הוראת סוגייתנו, בנוגע לברכת ובציעת הפת בכל ימות השנה: "מניח פרוסה בתוך השלמה", שבאמת מדובר על הנחת הפרוסה בתוכה ובאמצעה של הפת השלמה. כי לפי שבעלי הוראה זו הם אמוראים בבליים, שפיתם היתה דקה וטריה, וניתן היה לקפלה בקלות ולעשות ממנה כעין כיס, ולהניח בתוכו את הפרוסה עד שתהא מכוסה לגמרי, ממש כדברי בעל 'ספר המנהיג', המסביר גם את הסיבה שיש להסתיר את הפרוסה: "שמניח פרוסה בתוך שלימה לכסות חסרון הפרוסה, משום כבוד שמיים" (ספר המנהיג, הלכות פסח, עמ' תצב).

וזהו גם ביאור הוראת רב פפא - גם הוא אמורא בבלי - באופן בציעת המצה לבילי הסדר: "הכל מודים בפסח, שמניח פרוסה בתוך שלמה ובוצע". כי בזמנם (וגם באשכנז בזמן הראשונים) היו אופים לפסח מצות זכות, הניתנים לכריכה ולליפוף, כמנהגו של הלל הזקן ש"היה כורך פסח מצה ומרור" (הגדה של פסח; ועל המנהג הקדום, עי' במאמרו של הרב אוברלנד, 'באופן אפיית מצה לפי מנהג העדות השונות', אור ישראל, נא, תשסח, עמ' כח-קלג), ובכאלו מצות ניתן אכן להניח "פרוסה בתוך שלמה", בתוכה ממש.

ועתה הראני ידידי רמ"מ הוניג ממנוסי, שכביאורי לדברי רב פפא כבר נרמז בעקימת שפתיו של רב נטרנאי גאון, הכותב: "ולפיין רפתא דלחמא ענייא בשרירא ומברכין המוציא ועל אכילת מצה" (תשובות רב נטרנאי בר הילא גאון, ס' קמו, מהדורת ברודי, ירושלים תשעא, עמ' 260). ובתרגומו לשון הקודש: "וכורך פרוסה בתוך שלמה". היינו, הוא ביאר את "מניח פרוסה בתוך שלמה" - כורך!

"במציעות מיא", וכיצד ניתן לבאר את 'בתוך' שבסוגיין שהוא 'תחת' או 'על'?

ואכן מצאנו לכמה ראשונים שנתקשו בכך והסכימו לאותו הסבר:

הסברים של הראשונים

ר' אברהם ב"ר נתן מלוניל, בעל 'ספר המנהיג', כותב: "מניח פרוסה בתוך שלימה... וכל דבר קטן בתוך גדול קרי 'בתוך'" (ספר המנהיג, הלכות פסח, עמ' תצב). כך גם מסביר הרשב"א באחת מתשובותיו: "נוטל מצה שלמה ומניח עליה מצה אחרת, פרוסה, ומברך 'המוציא'... ואע"פ שאמרו: 'מניח פרוסה בתוך שלמה', כל שהקטן בתוך הגדול - 'בתוך' קרי ליה" (שו"ת הרשב"א החדשות מכת" [מהדורת מכון ירושלים], ס' לה; והובאה התשובה בבית יוסף, אור"ח, ס' תעה). וכפי הנראה כוונתם להסביר כפי שפירש רבינו: "בברכות אמרין: הכל מודים בפסח, שמניח פרוסה בתוך שלימה ובוצע... והלשון הזה תמוה:

'בתוך שלימה' משמע שהפרוסה היא בתוך, ולא עליה. ויש לישב הלשון, שהתחתונה בולטת מכל צדי הפרוסה, והרי הפרוסה בתוך" (ראב"ה, פסחים, ס' תקנה, במהדורת הרב דבליצקי, עמ' קן). והוא כפל את הדברים במקום אחר: "מניח פרוסה בתוך שלימה ובוצע... ויש לפרש לשון 'בתוך' - תחת השלימה. אי נמי, עליה, באמצעה, כדי שתראה השלימה לכל צדין, לשון תוך" (ראב"ה, ברכות, ס' קיא, עמ' סו; והסבירו של ר"ח אלבק [בהערותיו לספר האשכול, ח"א, עמ' 59 הערה ב] לדברי 'ספר המנהיג', אינו מובן).

כלומר: "פרוסה בתוך השלמה" ביאורו, שהפרוסה מוקפת בלחם השלם רק ביחס לקו האופקי שלה; שהפרוסה מונחת מתחת או מעל הלחם השלם ואז שולי הלחם השלם בולטים החוצה ממנה.

אמנם ביאור זה אינו כה רהוט ודוחקו ניכר, שכן הוראתו הפשוטה של 'תוך' הוא היותו מוקף מכל עבר. לפיכך אבקש להציע, בדרך אפשר, ביאור אחר.

הצעה נוספת

ברוב התקופות היתה צורתה של כיכר הלחם בארץ ישראל עגולה (לכן הוא נתכנה, לעתים, בשם 'עוגילין' או 'עוגולא'; עי' תוספתא אהלות, יג ה"ב, ר"ב, כב, ו, ועוד), ומכך גם נגזר התואר 'כיכר' ללחם, שמקורו בשורש 'כרכר' = עגול (עי' קדמוניות התלמוד, 12, עמ' 185). קוטר הלחם היה, כפי הנראה, בסביבות 30 ס"מ, ועוביו היה כעשרה ס"מ לפחות. נשתמרו כמה תיאורים קדומים ללחמי ארץ ישראל, ואחד מהם הוא בפסיפס בית הכנסת בצפורי, שמשוֹף תקופת התלמוד הבבלי, בו נראה שולחן ועליו ככרות לחם עגולות, אלא שאופיו הדומימדי של התיאור אינו חושף



ככרות לחם עגולות בפסיפס בית הכנסת בצפורי (הכרתמים שבתמונה הם חלקים פגומים בפסיפס)